

TARİHTE VE GÜNÜMÜZDE SAHA TÜRKLERİ

Doç.Dr. S. GÖMEÇ

1-Saha Adı

Bugünkü “Yakut” kelimesi Evenk (Mançu-Tunguz) dilinden gelmektedir. Evenkilerin Sahalara **Eko** dedikleri söylenmektedir ve Sahalara ait ilk bilgileri Evenkilerden alan Ruslar, *E* sesini *Ya* sesine çevirip *-ut* ekini de ekleyerek Eko adını Yakut’a döndürmüşlerdir¹. Ancak bu ad hiçbir zaman Saha Türkçesine yerleşmemiştir.

1924 senesinde, Saha bilim adamı Ksenofontov, Cumhuriyetin anayasa komisyonuna Yakut ve Yakutya, kelimelerinin yerine **Saha** ve **Sahastan** kelimelerinin kullanılmasını teklif etmiş ve Yakut kelimesinin Türkçe olmadığını da söylemişti. Maalesef bu konu üzerine o zamanlar ciddi bir şekilde eğilinmedi. 1928 yılında Komünist Partisi Merkez Komitesi aldığı bir kararla Saha topraklarında büyük bir baskıya başladı. Halbuki bu yıllarda birçok halk bugünkü milli isimlerini alıyorlardı.

1930’larda Sovyetler Birliğinin yeni anayasası hazırlandığı sıralarda Saha Türkleri için de ümit doğmuş ve 1936’da Saha devlet komisyonu Saha Türklerinin milli adlarını tasdik ettirmek üzere çalışmalara başlamıştı. Bu teşebbüse kanlı bir şekilde son verildi. Bundan sonra da kimse bu konuyu açmaya cesaret edemedi. 1980’li yılların ortalarından itibaren, bütün eski Sovyetler Birliğinde “Glastnost” ve Prestroyka” politikaları esmeye başlayınca, bu rüzgar Saha-Sire’ye de ulaştı ve 27 Eylül 1990’da Saha Özerk Cumhuriyeti devlet egemenliğini ilan etti. Cumhuriyetin adı da **Saha-Yakut Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti** oldu. Ancak bu durum bile bugünkü gerçeklere ters düşmekteydi. 20 Temmuz 1991 senesinde ülkede ilk cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. Bu yeni cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanının birinci işi, cumhuriyete kendi milli adını koymak olmuştur. 27 Aralık 1991’den itibaren ise cumhuriyetin adı “Saha Cumhuriyeti” olmuş ve “Yakutya” kelimesi de yalnız parantez içerisinde verilmeye başlanmıştır. Böylece tarihi gerçeklerde yerine oturmuş oldu.

¹ J.F.Fedotoviç, “Saha Yeri ve Saha Türkleri”, Yay. Haz., S.Gömeç, AÜ. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi, 16/26, Ankara 1994, s.227.

2-Saha Türkçesi

Bugünkü Saha Türkçesi, Saha Cumhuriyetinin devlet dilidir. Eski Çin vakanüvisleri Kurikan dilinin Kırgız diline akraba olduğuna işaret ederek, bunlar arasında bazı farklılıkların bulunduğunu yazmışlardır.

Saha Türkçesi, Türk dilinin Uygur-Oğuz grubuna aittir². Bugünkü Türk lehçeleri arasında yapı olarak en çok Türkiye Türkçesine yakındır. Dil açısından bir bütünlük teşkil ederler. Ağız farklılıkları yok denecek kadardır. Saha Türkçesine önemli ölçüde Mogolca kelime karışmıştır. 19. asırda bir dizi Rus ve Avrupalı ilim adamı Saha Türkçesi üzerine araştırmalar yaptılar. Mesela, 1851'de St.Petersburg'daki İlimler Akademisi üyesi Betling, **Yakutların Dili** adlı bir eser hazırlamıştı. Bu dönemde birçok folklor malzemesi de gün ışığına çıkarılmıştır. 1848'de Saha Türkçesiyle yazılan ilk eser olan Uvarovskiy'in **Ahtılar** (Hatıralar) adlı kitabı basılmıştır.

1917 yılında, Bolşevik İhtilali sürdüğü sırada, ortaya çıkan hürriyet ortamından faydalanan Saha bilim adamı Novgorodov, ilk Saha alfabesini (Suruk-biçik) hazırlamıştı. 1922 senesinde bu alfabe resmen ilan edilerek, bunun milletlerarası fonetik transkripsiyona da uygun olduğu söylenmişti. 1924'te Saha alfabesi daha da geliştirilmiş, nihayet 1929 yılında Latin alfabesi esaslı üzerinde yeni bir Türkçe alfabe hazırlanmıştı. 1939'da bu yeni alfabenin yerine Rus alfabesi, yani Kiril kabul edilmişti³.

Sovyet-Rusya zamanında Saha dilinin ilmi problemleriyle bir kısım milli aydın ilgilenmişlerdir. 1935'te ise, Saha Yeri'nde özel dil ve kültür enstitüsü kuruldu. Bugünkü Saha ilim adamları eskiye nazaran daha rahat ve verimli çalışabilmektedirler. Saha Türkçesi grameri ve

2 J.Benzing-K.H.Menges, "Türk Dillerinin Sınıflandırılması", **Tarihi Türk Şiveleri**, 2. baskı, Ankara 1988, s.5-6.

3 Bilindiği gibi Rusya'nın, kendi hakimiyeti altındaki Türklere karşı uygulamış olduğu kültür politikalarının başında dil meselesi gelmektedir. Başlangıçta Arap alfabesini kullanan Türk ülkelerini Osmanlı Türkiyesi'nden koparmak için Latin alfabesini mecbur tutan Rusya'ya karşı, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin lideri olan Atatürk de Latin alfabesini kabul etmişti. Fakat bir süre sonra Rusya'nın bu kez de, Türk ülkeleri arasında milli ve kültürel birliği yok etmek için Kiril alfabesini kabul ettiği görülecektir. Rusların dil politikası için bakınız, Z.V.Togan, **Türklüğün Mukadderatı Üzerine**, 2. baskı, İstanbul 1977, s.48-73.

yazım klavuzu bitirilmiştir. Son zamanlarda ise Saha Türkçesinin sözlüğü yayınlanmıştır.

Cumhuriyetin devlet egemenliği ilan edildikten sonra, ana dile çok önem verilmiştir. Buna göre Saha Türkçesi Rus dili gibi devlet dili olma özelliğine sahip olmuş ve okul kitapları Saha Türkçesine çevrilmeye başlanmıştır. Bu hususta da Saha Türkleri, Atatürk'ün Türkiye'de başlatmış olduğu Dil İnkılâbını örnek almaktadırlar. 1929'a kadar Latin alfabesini kullanan Saha Türklerinin bugün de bu alfabeyi kullanmaları düşünülmektedir. Çünkü bütün Türk dünyasının eninde sonunda kullanacağı bu yazı sistemidir. Otuz dört harfli Ortak Türk Alfabesi sanırız bunun için yeterli olacaktır. Bütün dünyadaki Türklerin birbirleriyle ilmi ve kültürel alanda işbirliği yapmaları ancak ortak bir alfabeyi kullanmalarına bağlıdır.

3-Saha Yeri Arkeolojisi

Taş devrinin ilk zamanlarından bugüne kadar Saha Yeri'nde birçok arkeolojik medeniyetlere tesadüf edilmektedir. Bunlar arasında Diring-Üryah, Dyuktay, Sumvagin, Silah, Belkaçi, Cmıyahtah, Üst-Mil ve Kulun-Atah' sayabiliriz. Burada en zayıf olarak izlenen arkeolojik medeniyetler Tunç devri ve ilk demir çağının kompleksleridir. Fakat bu dönem Saha Yeri arkeolojisi için oldukça öneme haizdir. Çünkü bu devirlerde yerli kuzey halklarının teşekkülü başlamıştır. Yine bu arkeolojik medeniyetler arasında bulunan Diring-Üryah'ın dünyada bilinen en eski arkeolojik kültürlerden olduğu iddia edilmektedir.

1982 senesinde Saha arkeologları, Dr.Maçanov'un başkanlığında, Lena nehrinin sağ kıyısında Diring-Üryah bölgesinde bir kazı çalışması yapmışlardır. Bu kültür tabakasının tarihi 3 milyon yıl öncesine kadar gidiyordu. Burada çeşitli eşyalara rastlanmıştır. Diring-Üryah'daki buluntular, bütün Avrasya kıtasının insan gelişiminin en eski devresine aittir. Dr.Maçanov'un bu keşfi, ünlü Alman bilim adamı M.Vagner'in unutulmaya yüz tutmuş olan hipotezini de desteklemektedir. Vagner'e göre en eski insanın kökü ve yaratmış olduğu medeniyet soğuk kuşaktadır. Bugüne kadar ortaya çıkarılan arkeolojik malzemeler ilk insanın vatanının neresi olduğu konusunda bir fikir yürütmeye yeterli değildi. Bu hususta yeni yeni görüşler beyan edilmektedir. Mesela, Maçanov'a göre, bu vatan dünyanın teşekkülünden sonra, 5-10 milyon yıl içerisinde soğumuş, fakat buzlanmamış dünya bölgeleri olmalıdır.

Muhtemeldir ki, ilk önce bu merkez Asya (Kazakistan, Moğolistan, Kuzey Çin) ve Orta Sibirya platosudur. İşte Diring-Üryah'da bu platonun güney-doğusunda yer almaktadır. Vagner, taş aletlerin önemini vurgulamış, insanın tekamülünde soğuk ve buna bağlı olarak açlık faktörünün etkili olduğunu söylemiştir. Soğuk hava koşulları insanın zekasının gelişmesine de tesir etmiştir⁴. Gerçekten bu durum insanı çalışmaya sevk etmiştir. Bütün bu şartlar Diring-Üryah'da mevcuttur. Diring-Üryah insanı soğuk iklim altında yaşamaya alıştırdığından, zihni yeteneği de gelişmiştir. O evi, ateşi, giyimi ve tıbbi bitkileri kullanmayı biliyordu. Aksi takdirde hayatta kalması ve neslini devam ettirmesi mümkün olamazdı.

Saha Yeri'nde, Diring-Üryah benzeri 10'a yakın arkeolojik buluntu yeri mevcuttur. Maalesef çeşitli malzemeler çıkmasına rağmen, Diring-Üryah'ta insan kemiklerine rastlanılmamıştır. Netice olarak, Saha Yeri'nde eski insan ilk olarak paleolit devrede yaşamıştır. Bu devreden sonra insan neslinin burada devamlı ikamet ettiğine şahit oluyoruz. Bu insan belki buradan, yani Asya kıtasından Kuzey Amerika'ya da atlamış olabilir.

Saha bölgesinin erken tarihi, büyük ölçüde A.P.Okladnikov'un son zamanlarda yaptığı arkeolojik araştırmalar neticesinde öğrenilebilmiştir. İlim adamlarının çoğu daha düne kadar, Saha bölgesinin bronz işlemediğini, bronzu Baykal ve Yukarı Yenisey'den sağladığı kanısındaydı. Okladnikov'un kazıları neticesinde bu bölge halklarının bronzu da işlediği ortaya çıkmıştır.

4-Saha Türklerinin Etnik Menşei

Saha Türklerinin etnik oluşumuna çeşitli kavimlerin dahil olduğu yolunda görüşler mevcuttur. Bunların arasında Hint-İran dilli halkların olduğu bile söylenmektedir. Fakat Saha Türklerinin şekillenmesinde iki büyük Türk grubu önemli rol oynamıştır. Birinci grubu eski Tölös aşiretleri teşkil eder ki, Tölösler bilindiği üzere teşkilatsız Türk gruplarıdır. 7.-8. yüzyıllarda Kore'den Kafkaslara kadar yayılmış bulunuyorlardı. Tarihteki bütün Türk boyları Tölöslerin mensubudurlar. Zaman zaman bu Tölös boyları arasından çıkan gruplar bir araya gelerek

4 Fedotoviç, a.g.m., s.228-229.

birlikler meydana getirmişler ve yeni adlarla anılmışlardır⁵. Mesela, Tokuz-Oguz, Üç-Karluk, Üç-Kurikan gibi. İkinci grubu ise, Kıpçak boyları oluşturmaktadır.

Saha Türklerinin antropojik tipi iki kısma ayrılmaktadır: 1-Mogol aşiretlerinin etkisine maruz kalmış, Orta Asya tipi. 2-Eski Avrupa özelliklerini taşıyan Sibiryaya antropolojik tipi. Fakat umumi olarak, Sahaların etnik teşekkülü, Orta Lena havzasında, herhalde 17. yüzyılda tamamlanmış olmalıdır. Sahaların bugüne kadar eski tarihleri ve kökenleri hakkında tam bir malumat yok idi. Bu hususta çeşitli iddialar ortaya atılmıştı. Sahalar, Altay-Sayan, Orta Asya-Baykal mntikasından gelip Orta Lena havzasında yerleşmiş olan güney Türkleri olmalıdırlar, denmiştir. Bundan başka Kostantinov, Zekov ve Gogolev gibi Saha bilim adamlarının fikirlerine göre, onların etnik oluşumunda beş dönem vardır:

1. Dönem: Eski Türk çağı (Kurikanlardan önce). Bu devir İskit (veya İskit-Saka) ve Hunlardan ibarettir⁶. M.ö. 7. yüzyıldan, m.s. 4. yüzyıla kadar. Demir çağında, Güney Sibiryaya ve Orta Asya'da devletler kurulur, gelişir ve yayılır. İlk Demir Çağı'nın başında Wu-sun, Yüe-çi, Tingling ve sonra Hunlar birliklerini kurmuşlardır. Bunlardan hangilerinin Sahaların etnik oluşumunda etkili oldukları sorusu akla gelmektedir. Hatta Yüe-çilerin bile bu oluşumda tesirleri olduğu söylenmektedir. M.Ö. 2. yüzyılda Hunlar tarafından yıkıldıktan sonra, Baykal yakınlarına gelip, Sahaların etnik yapısına katkıda bulunmuş olabilirler denmektedir.

Yine M.Ö. 2. yüzyılda Hunlar, birçok Tölös boyunu ve Kırgızları fethedip, Kırgızları Baykal civarına göç ettirmişlerdi. Kırgızlar da bilindiği üzere bugünkü Hakasların ataları olup, Uygurlardan sonra Türk devletinin başında yer almışlardı. Bunların atası durumunda bulunan Hun birliği Sahaların en eski ataları olmalıdırlar. Daha öncede söylediğimiz gibi, Saha Türklerinin ataları arasında Tölös boylarının varlığı şüphesizdir.

5 Tölösler hususunda bakınız, S.Gömeç, **Kök Türkçe Yazıtların Türk Tarihi ve Kültürü Açısından Değerlendirilmesi**, Doktora Tezi, Ankara 1992, s.233-236.

6 Togan, Sahaların ataları olarak eski Sakaları görmektedir. Bakınız, Z.V.Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3. baskı, İstanbul 1981, s.23.

2. Dönem: Kurıkan Dönemi. Bu dönem 6.-10. yüzyıllar arasındır. Saha ilim adamlarının büyük bir bölümü, Saha Türklerinin kökenini Baykal yakınındaki Kurıkanlara bağlamaktadırlar. Bugüne kadar haklarında önemli bir çalışma yapılmamış olan Kurıkanlar, Tölös boylarından ve Uygur uruglarından biridir. Çin kaynaklarında onların Baykal Gölünün batı kıyılarında oturdukları ve Kırgız ülkesinin doğusunda buldukları zikredilmiştir. Onlar Türklerin milli yazısını da biliyorlardı ve Çin yıllıklarına göre 5000 suvari çıkarabilecek bir güce sahiptiler. Oguz Kagan Destanı'nda "çadır" manasına kullanılan Kurıkan adındaki -kan ekinin Abakan'daki -kan ile aynı, bununla beraber dillerinin de Türkçe olduğunu biliyoruz.

7. - 8. yüzyıldaki Kurıkanların üç boy halinde yaşadıklarını ve Üç-Kurıkan adıyla anıldıklarını biz Orkun kitabelerinden öğreniyoruz. Sadece Köl Tigin ve Bilge Kagan Yazıtlarında adları geçen Kurıkanların, Kök Türk Kaganlığının merkezinin kuzeyinde oldukları ve Kök Türk Kaganlığının İleriş tarafından yeniden toparlanması sırasında, onlara düşman oldukları görülmektedir⁷. Kök Türklerin ünlü kaganı İleriş, birçok Türk boyunu olduğu gibi Kurıkanları da hakimiyeti altına almıştır. Onların bir özelliği de tarihin akışına fazlaca tesir edecek bir hareketlerinin görülmemesidir.

3. Dönem: Mogol Devridir ki, bu 10. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar sürmüştür. Mogol aşiretleri Baykal kıyılarına gelip, eski Sahalarla çeşitli temaslarda bulunmuşlardı. Bunun neticesi olarak Saha Türklerinin biçimlenmesinde onların bazı izlerini görmek mümkündür.

4. Dönem: Eski Saha Dönemi. Bu dönem 12. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar devam eder. Bu dönem göç zamanıdır. Türk-Mogol başbuğu Çingiz Han Altay-Sayan ve Baykal çevresindeki birçok kavmi fethetmişti. Hatta Çingiz'in komutanlarından Cebe tıpkı daha önceki Türk ataları gibi Çin ülkesini yağmalamıştı. Doğu Türkistan'daki Uygurlar 1209, Yedi-Su bölgesindeki Karlukların hükümdarı Arslan-Han 1211 ve Almalık (Kulca) hükümdarı Bozar Çingiz'in elçilerine müsbet cevap vererek onu tanımışlardır. Cebe Noyan, Doğu Türkistan ve

7 S.Gömeç, "Sahaların (Yakut) Ataları veya Kök Türkçe Yazıtların Kurıkanları", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, 1/3, Ankara 1993, s.58.

Tölös, Tarduş bodunıg anta itmiş. Yabgug, şadıg anta birmiş. Biriye Tabgaç bodun yağı ermiş. Kırkız, Kurıkan, Tatar, Kıtany, Tatabı kop yağı ermiş. Bakınız, Köl Tigin Yazıtı, Doğu tarafı, 14; Bilge Kagan Yazıtı, Doğu tarafı, 12. satır.

Cungarya'yı ele geçirmiş, Hotan üzerinden Pamir'e ulaşmış, Çingiz'in ikinci oğlu Çağatay'da İrtiş'in kaynağından hareket ederek Balkaş Gölünün kuzeyinden ilerlemiş, Cuci'de Maveräünnehir'e ulaşmıştır (1207). Çingiz ölmeden önce, üçüncü oğlu Ögedey'in han olmasını istemiştir. 1228 de toplanan kurultayda Çingiz'in vasiyetine uyularak han tayin edildi. Onu kardeşi Çağatay tahta oturttu. Ögedey zamanında Kore toprakları da Türk-Mogol hanedanlığı topraklarına ilhak edilmiştir. Çin tamamıyla itaata alındı, 1237-1241 arasında ise Rusya ile Doğu Avrupa toprakları Çingiz devletine dahil edildi.

Ögedey'in ölümünden sonra, devlet yeni bir han seçilinceye kadar eşi, Töregene Hatun tarafından idare olundu. Töregene, 1246 da Batu'ya rağmen, oğlu Güyük'ü han seçtirdi. Bu durum ülkede bir karışıklığa sebep olacaktı ki, Güyük'ün ölümü ile ortalık yeniden sakinleşti. Yine devletin başında bu sıralarda bir kadın olan Güyük'ün hatunu Ogul-Kaymış'ı görüyoruz. 1248'den 1251'e kadar devlete o başkanlık etmiştir. Bundan sonra hükümdarlık Çingiz'in küçük oğlu Tuluy nesline intikal etti. Tuluy'un oğlu Mengü'nün başa geçmesini herkes onaylamıştır.

Mengü Kagan, Çingiz tarafından başlatılan ve Ögedey zamanında da takip edilen işleri tamamlamaya gayret göstermiştir. Bu amaçla ordularını iki koldan harekete geçirdi. Biri Çin tarafına, diğeri de Orta Doğu üzerine gönderilen ordulardan, Çin'e giden kolun başında kardeşi Kubilay; Orta Doğu tarafında ise küçük kardeşi Hülagu görev almıştır⁸. İşte Kubilay zamanında Kırgız topraklarının ele geçirilmesiyle, Sahalar kuzeye, Orta Lena havzasına çekilmişlerdi. Saha bilim adamı Gogolev'e göre bu dönemin adı "Kırgız ötöh" veya "Kulun-atah" arkeolojik devresidir⁹.

5. Dönem: Geç Saha Devri: Bu çağ 15. asırdan başlar 16. asıra kadar sürer. Bu dönem tamamen Saha Yeri'ndeki Orta Lena havzasında cereyan etmiştir. Baykal Gölü kıyılarındaki eski Sahaların büyük çoğunluğu bu yeni vatana gelip, 17. yüzyıldan önce Saha Türklerini oluşturmuştur.

8 R.Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. R.Uzmen, İstanbul 1980, s.186-276; V.Barthold, **Mogol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. H.D.Yıldız, İstanbul 1981, s.471-509; A.Temir, "Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı", **Türk Dünyası El Kitabı**, 2. baskı, Ankara 1992, s.385-390.

9 Fedotoviç, **a.g.m.**, s.231.

Sahaların kökeninin Lena bölgesinin eski sakinleriyle ilişkisiz olduğu ve Saha kültürünün tüm unsurlarının onları çevredeki tayga halklarından kesin biçimde ayırdığı, Güney Sibiryaya ve Orta Asya'nın Türk topluluklarına yaklaştırdığı bugün kabul edilmektedir¹⁰.

Son olarak bazı tarihi eserlerde Sahalar, *Uranhay-Saha* adıyla anılmaktadır. Bu adı Vilyuy nehrini yurt tutmuş ve Tunguzlarla beraber yaşayan Sahalar taşımaktadır. Burada şunu da işaret etmekte fayda vardır ki, Mogollar kuzeydeki bütün topluluklara Uranhay adını vermişlerdir.

5-Saha Türklerinin Maddi Kültürleri

Saha Türkleri aşağı-yukarı sekiz yüz yıldan fazla bir zaman komşu kavimlerden izole olarak, Asya'nın en kuzey ucunda kendi hallerinde yaşamışlardır. Bu yüzden Sahaların maddi kültürlerinde bir durgunluk gözlendiği inkar edilemez. Onlar, bütün hayat tarzlarını kuzeyin soğuşuna göre ayarlayıp, sürdürmüşlerdi. Ama buna rağmen Saha Türklerinin maddi kültürlerinde İskitlerden bugüne kadar eski ve çeşitli bakıyeleri görmek mümkündür.

Onların maddi kültürlerinin kökleri Güney Sibiryaya ve Orta Asya göçebelerinin bölgesel kültürlerine kadar inmektedir. İlim adamları uzun yıllardır İskit-Sibiryaya kültürüyle, Türk kültürünün arasında çok sıkı irtibatlar olduğuna işaret etmektedirler. Saha Türklerinin maddi kültürleri bunun en açık delilidir. Mesela M.Ö. 1. yüzyılda Altay Dağlarında, ünlü Pazırık medeniyeti gelişmişti. Birtakım ilim adamları yalnızca Saha Türklerinin kendi süsleme sanatlarında, Pazırık motiflerini tekrarladıklarını söylemektedirler¹¹. İskitlere olan benzerlikler maddi kültür açısından, hayvancılığa dair unsurlar (kısırakların sağılması için kemik boru), kadın küpeleri ve kolyeler, hafif deri ayakkabılar, vahşi hayvan sitilinin gözlendiği bezekler, ölü gömme törenleri (bilhassa at ile gömme), meskenlerin iç ve dış yapısı şeklinde sıralanmaktadır. Bilhassa Kurkan ve Kıpçaklarla olan benzerlikler çok önemlidir.

Geç zamanlara kadar Saha erkekleri eşlerini genelde başka bir kabileden alırlardı. Hali vakti yerinde olanlar bununla da yetinmeyip, daha uzak uluslardan kız almışlardır. Gelini seçen damat tıpkı diğer Türk boylarında olduğu gibi annesini ve babasını veya akrabalarını göndererek

10 S.A.Tokarev-I.S.Gurvich, "The Yakuts", *The Peoples of Siberia*, Ed. M.G.Levin-L.P.Potapov, Chicaga 1964, s.247-248.

11 Fedotoviç, a.g.m., s.232.

kızı isterdi. Uygun bir dille gelinin ailesi razı edilmeye çalışılır ve başlığın ne kadar olduğu tesbit edilirdi. Bu başlık bir yerde mecburidir. Bedelsiz alınan bir kız kendisini onursuz hisseder. Düğün törenlerine aşağı-yukarı bütün kabile katılır ve bu merasimler çok önemlidir.

Saha Türkleri eski Türk giyim-kuşamını bugüne kadar yaşatmış olan bir Türk boyudur. Bu giysiler arasında boynuzlu şapkalar, turna tüylü sorguçlu kadın şapkası ve kuşakları vardır. Kışın ayakkabı olarak Ren geyiği derisinden yapılmış ayakkabılar ve kürk çoraplar giyilir. Yumuşak yaz botları da fabrika ayakkabılarına tercih edilir¹². Eminizki, bütün bu kültürel malzeme ile eski Türk giyim-kuşamı canlandırılabilir ve eski Türk kültürünün bir müzesi teşkil edilebilir. Bu gözden uzak tutulmaması gereken bir noktadır.

Sahaların en gelişmiş mesken tipleri yurtlar ve balaganlardır. Bunlar kare biçiminde bir zemin üzerine sivri direklerin aşağı doğru eğimiyle hazırlanırdı. Giriş kapıları doğu yönündedir¹³.

6-Saha Kültüründe Olonhoların Yeri

Olonholar, Saha Türklerinin kahramanlık destanları ve sözlü edebiyatlarının zirvesidir. Bugün Saha Cumhuriyetinde Olonhoların toplanmasının birinci devresi bitmiştir. Olonhoların 150 tam metini ve 80'den fazla kısa özeti toplanmıştır. Şimdiye kadar 17 tam metin, 28 kısa özet ve 21 küçük parça basılmıştır. Bunların büyük bölümü Rus ihtilalinden önce hazırlanmıştı. Daha sonra Olonholar üzerinde incelemeler başlamıştır ki, bu da Sovyet-Rusya dönemine rastlamaktadır.

Olonhoların hangi tarihi devreye ait oldukları konusunda anlaşmazlıklar vardır. Bunu bir neticeye vardırılmak için Güney Sibirya ve Mogolistan'daki konar-göçerlerin içtimai hayatlarının tedkik edilmeleri gerekmektedir. Saha Türklerinin ataları olan Kurıkanların, dolayısıyla Tölöslerin toplumsal yapıları milattan önceki çağlarda dahi çok güzel bir şekilde tanzim edilmişti. Bilindiği gibi Türk sosyal hayatının temelini teşkil eden orun ve ülüş zamanımıza kadar gelmiş, bu yüzden bütün Türk boyları toplum içindeki yerlerini bildikleri için ona göre hareket etmişlerdir. Milattan önceki çağlardan beri sürüp gelen bu kaideleri kimsenin bozmaya gücü yetmemiştir.

12 Tokarev-Gurvich, a.g.m., s.297.

13 Tokarev-Gurvich, a.g.m., s.262.

7-Şamanizm ve Eski Türk İnancı

a-Şaman

Şaman kelimesinin etimolojik kökeni üzerinde şimdiye kadar çok durulmuştur. Bu terimin Tunguzcadan Rusça yolu ile Batı ilim dünyasına geçtiği bilinmektedir. Aslen Sanskritçenin bir koluna bağlı olduğu sanılan kelimenin, Hind-Avrupa dillerinden Toharca (Samane=budist rahip) ve Sogdçadaki (Saman) transkripsiyonları keşfedilince, bu terimin Hind-Avrupa menşeli olduğu görüşü kuvvet kazanmıştır. Çünkü bu kelime Tunguzcaya yabancı görünmekte ve Şamanlığın güneyden kuzeye doğru yayılışında Budizmin tesiri sezilmektedir. Fakat Tunguzların komşuları olan Sahalara etki ettikleri de bir gerçektir¹⁴.

Hakikaten eski Türk topluluklarında Şamanlığa benzer bir inancın varlığına ihtimal verdirecek hiçbir kayıt mevcut değildir. Altay Türkleri tarafından bugün Şaman manasına "Kam" sözü kullanılmakta ve bu kelime bilindiği kadarıyla 5. yüzyıldan beri yaşamaktadır. Avrupa'da hakimiyet kuran Hunlar zamanında Ata-kam ve Eş-kam adlarında iki kişiden bahsedilmektedir. Yani Avrupa Hunlarının din adamlarına da Kam denilmekteydi¹⁵. Eğer eski Türklerde şamanlık olsaydı, Hunların örf ve adetleri hakkında oldukça geniş bilgiler veren Latin ve Germen yazarların "Hunların dini törenleri yoktu" diyecek yerde, garip ayinleri olan Şamanik telakkilerden haber vermeleri gerekirdi.

Hükümdar ailesinin Budizmle yakın ilgisine rağmen, Tabgaçlarda da Şamanlığı hatırlatan birşey yoktur. Hem Budizmi, hem de Maniheizmi kabul etmiş olan Uygurlarda bile bu hususta açık bir delile rastlanılmamaktadır. Hatta Uygurlarda Kam sözü din adamı değil, "büyücü, sihirbaz" manalarında kullanılmıştır. Din adamı manasına Türk boyları arasında değişik adlandırmalar vardır. Mesela Kazak ve Kırgızların Kam yerine *Baksı*, eski Karlukların da *Sagun* kelimesini

14 A.İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 2. baskı, Ankara 1972, s.74; S.Buluç, "Şaman", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, 2. baskı, İstanbul 1979, s.310-311; H.Tanyu, "Şamanlık veya Şamanizm", *Türk Ansiklopedisi*, C. 30, Ankara 1981, s.203.

15 İnan, a.g.e., s.72; İ.Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Ankara 1980, s.40; P.Vaczy, "Hunlar Avrupa'da", *Attila ve Hunları*, Yay. G.Nemeth, Ter. Ş.Başta, Ankara 1982, s.105. Kam kelimesi Divanü Lûgat-it- Türk, Kutadgu Bilig ve Turfan Metinlerinde de geçmektedir.

kullandıklarını biliyoruz¹⁶. Orkun kitabeleri de dahil olmak üzere, şimdiye kadar bulunan kitabelerde ne Kam sözüne, ne de Şamana tesadüf edilmiştir. Bu nedenle, mevcut vesikalardan yola çıkarak, Eski Türkler Şaman idiler şeklinde bir sonuç da çıkarılamaz.

b-Şamanizm

Bugün Asya Bozkırlarındaki dini inançların Şamanlığa bağlanması adet haline gelmiş gibidir. 19. yüzyılın 2. yarısında Orta Asya Türkleri arasında araştırma yapan W.Radloff, V.Verbitsky, A.Anohin gibi Rusların tesbitleri sonucunda eski Türk dininin ana vasfında Şamanlık varmış gibi bir düşünce hasıl olmuştur.

Bu Şaman Türklerin kozmogonisine göre, esas itibarıyla tanrıların en yükseği, insan oğullarının atası olan Tengri Kayra Kan (veya Bay-Ülgen) kişiyi ve bunun aracılığıyla yeryüzünü yaratmış, kişinin kendisiyle mücadeleye girmesi üzerine ona Erlik adını vererek, ışık diyarından, yeraltına atmış ve yerden dokuz dallı bir ağaç büyüterek, her dalında bir cins insan türetmiştir. Şamanizme göre kainat üst-üste katlardan müteşekkildir. Bu katlar belirli bir düzen üzere birbirlerinden ayrılmışlardır. Bundan dolayı Şaman san'atını icra ederken, bir kattan diğerine geçmek için büyük bir güç sarfetmek zorundadır. Yukarıda onyeddi kat vardır ve ışık alemini teşkil eder. Aşağıda yedi veya dokuz kat bulunur. Bu da karanlıklar dünyasıdır. İnsanlar da bu iki alem arasında, yani yeryüzünde yaşarlar. Koruyucu ve iyi ruhlar bu ışık diyarında bunurlarken, kötülüğün kaynakları da yerin altındadır. Göğün en üst katında ise, altın bir taht üzerinde, dokuz erkek ve dokuz kızı ile beraber Bay-Ülgen oturmaktadır¹⁷.

Dünyanın ve insanın yaradılışıyla ilgili rivayetlerin hemen hepsi Şaman olduğu söylenen Türklerin kendi düşünceleri değildir. Bunlar çeşitli dinlerden gelen tesirler neticesinde karışarak ortaya çıkmıştır. Halbuki dünyanın yaradılışı Orkun kitabelerinde çok somut bir şekilde izah edilmektedir: **Üze kök tengri asra yagız yer kılundukta ikin ara**

16 W.Radloff, *Sibirya'dan Seçmeler*, Çev. A.Temir, Ankara 1975, s.301-302; Kafesoğlu, a.g.e., s.40-41; L.Rasonyi, *Tuna Köprüleri*, Çev. H.Akın, Ankara 1988, s.12.

17 İnan, a.g.e., s.72; Radloff, a.g.e., s.214-216; Kafesoğlu, a.g.e., s.22-23. Altay Türklerinden olan Lebedlere göre Ülgen'in 4 oğlu vardır.

kişi oğlu kılınmış¹⁸. Rivayetlerde geçen özel isimlerin birkaç tanesi müstesna yabancı menşelidirler. Araştırmacıların belirttiğine göre bu hikayeler Hint, İran, Yunan, Yahudi efsaneleriyle, belki de Kök Tengri dininin iç içe girmesiyle, Mogol devrinde ortaya çıkan birtakım hikayelerden doğmuştur. Bunların arasından Altay ve Saha Türklerinin gerçek inançlarını ayıklamak çok zordur.

Şamanizm hususunda bugüne kadar en ciddi çalışmayı M.Eliade yapmıştır. O, Orta ve Kuzey Asya topluluklarında dini hayatın Şaman etrafında yoğunlaştığını söyler. Ancak Şaman bütün dini faaliyetlerde rol oynamaz. Her sihirbaz Şaman olmadığı gibi, her şifa verici de Şaman değildir. O, Şamanlığa kısaca “vecd ve istiğrak (extase) tekniği” demektedir. Bununla beraber dinler tarihinde ve din etnolojisinde görülen çeşitli vecd hallerinin hepsi de Şamanizme girmemektedir. Eliade’ye göre Şaman herşeyden önce kendi özel yöntemleri sayesinde ulaştığı extase hali içinden ruhunu göklere yükselten veya yeraltına indiren bir kişidir. Bu esnada başka ruhları hükmü altına alarak, tabiat güçleri ve şeytanlarla bağlantı kurmaya muvaffak olur. Şaman ateş üzerinde hakimiyet kuran, hastalanan ruhlara şifa veren, ölümlerini arzularını yerine getiren, dertlilerin şikayetlerini dinleyen, yer altındaki tanrıların yanına giderek aracılık yapabilen bir kişidir. Bu özellikleriyle de çevresinde korkuyla karışık bir saygı uyandırır¹⁹.

Eski Türklerin de birtakım kutsal saydığı nesnelere bulunmaktadır. Bunlar “Kutlu Atalar Mezarlığı” olduğu gibi²⁰, zaman zaman büyük bir dağ veya ırmak da olabiliyordu. Fakat bunların hiçbiri Şaman özelliklerini yansıtmaya yetmemektedir. Mesela, Kök Türkler yılın 5. ayın ikinci yarısında Tanrıya Kutlu Atalar Mezarlığında kurban takdim ediyorlardı. Ölüm halinde yas törenleri düzenlenir, bu sırada acılarını dile getirmek için bağırsarak yüzlerini, gözlerini çizerlerdi²¹. Bundan

18 Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu tarafı, 1-2. satır; **Bilge Kagan Yazıtı**, Doğu tarafı, 2-3.

19 Radloff, a.g.e., s.233; Tokarev-Gurvich, a.g.m., s.279.

20 Terhin Yazıtına göre 748 yılında, Uygurlar Atalar Mezarlığında yaptıkları bir kurultay ile Türk devletinin başına geçmişlerdir. Bakınız, Gömeç, a.g.t., s.119.

21 **İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi**, Haz. R.Şeşen, İstanbul 1975, s.63. Mesela Orkun yazıtlarında yog adetiyle alakalı olan ibarelere rastlamaktayız. Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında 714 yılında, Beş-Balık seferi sırasında ölen amcalarının oğlu Tonga Tigin’in yogundan (mateminden) bahis vardır. Bakınız, S.Gömeç, “Atsız Bir Kahraman: Tonga Tigin”, **Türk Kültürü**, 33/390, s.63-64.

sonra ölü için yemek verme adeti vardı ki, bu gelenek günümüze kadar gelmiştir. Bütün Türk topluluklarında ölünün hatırasına düzenlenen yok olmaktan gelen “yog” merasimleri tertip edilirdi. Ölen hükümdarlar veya kahramanlar için kabirlerinin başına hayatta iken savaşıp öldürdükleri kişilerin sayısı kadar balballar dikerlerdi. Bu saydıklarımızın hepsi Türklerin semavi dinlere girmeden önceki adetlerinin umumi bir görüntüsüdür. Hatta bunların bazıları Hak dinlere girdikten sonra da, Türklerin dini hayatlarında süregelmişlerdir.

Şamanlıkta ruhun uçuşu (göklere yükselme veya yeraltına inmesi) ile extase aynı anda meydana gelir. Şaman gerek gökte Bay-Ülgen ile gerek karanlıklar dünyasında Erlik gibi tanrılarla dostluk kurar, onları görür ve onlarla konuşur. Hastanın vücudundan çıkmış olan ruhunu bulur ve geri getirir, yani hastalığı iyi eder. Şamanların elbiselerinde her şeklin bir manası olan semboller vardır. O külahlar giyer, maskeler takar. Üzerinde özel tasvirleri bulunan davulunu veya defini çalar²². Kendinden geçinceye kadar çeşitli şekillerde zıplar, sıçrar, acaip sesler çıkarır. Bazan da bayılır.

Şamanların diğer insanlar üzerinde tesirler bırakan bu hareketlerinde başarılı olmasının bazı şartları bulunmaktadır. Bu şartlar, Şaman olma konusunda kendini gösterir. Buna göre Şaman olmak için ya bir şaman ailesinden gelinmeli veya doğrudan doğruya kendi yeteneklerine göre halk tarafından seçilmelidir. Şamanlar bağlı oldukları toplulukların gelenek ve göreneklerini iyi bilmelidir ki, ona göre tedavilerde bulunabilsinler. Bunun için genç Şamanın mutlaka yaşlı ve tecrübeli bir Şaman tarafından yetiştirilmesi lazımdır. Şamanlık mesleğini almanın en kolay yolu kişinin sinirsel bir hastalığın belirtisini taşımasıdır²³. Bir sürü ruhlara sahiptirler. Bunların bir kısmı Şamanı korurken, bir kısmı da ona yardım etmekle vazifelidir. Bu ruhlar büyük çoğunlukla hayvan biçimindedirler. Sibiryaya kavimlerinde bunlar ayı, kurt, geyik, tavşan ve çeşitli kuşlar, özellikle kartal, baykuş ve karga şeklinde görülebilirler. Mesela yeraltına inerken yanında “ayı perisi”, gökyüzüne çıkarken “at ruhu”ndan yardım görür. İhtiyaç halinde o dünyanın her tarafından yardımcı ruhlar çağırır. Bu daveti davulunu veya defini çalarak yapar. Yardımcılarının geldiklerini onların seslerini

22 İnan, a.g.e., s.90-96; Radloff, a.g.e., s.234-236; B.Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1971, s.29.

23 Radloff, a.g.e., s.233; Tokarev-Gurvich, a.g.m., s.278.

çıkarak belirtir. Tunguz Şamanının baş yardımcısı yılan sesini, Eskimo Şamanı kurtu, Japon Şamanı ren geyiğini taklit eder. Şamanların bu hayvanların gizli dillerini de öğrendikleri söylenmektedir²⁴. Davulunu çalarak cinleri ve perileri toplayan Şamanın elindeki ip veya asa bir kozmik bölgeyi diğerine bağlayan yoldur²⁵. Esasen Şamanın mistik seyahatlerinde kullandığı başka araçlar da vardır. Mesela kayın ağacından yaptığı dokuz basamaklı merdiven, gök kuşağı gibi.

Görülüyor ki, Şamanlık bir dinden ziyade, temel prensibi ruhlara, cinlere, perilere emir ve kumanda etmek, gelecekte haber vermek düşüncesi olan bir sihirdir. Bütün bu anlatılanlar sadece Asyalı Türk topluluklarına ait değildir. Ufak tefek değişiklikleri olmakla beraber Şamanizm denilen bu yaşayış Mogollarda, Japonlarda, Eskimolarda, Malezya'da, Avustralya'da, Kafkaslarda, İzlanda ve Kuzey Amerika'da ve Afrika'nın birçok yerinde görülür.

Tarihin dini inançları ve telakkileri değişikliklere uğratarak bazan zenginleştirip, bazan da fakirleştirerek akıp gittiğini söyleyen araştırmacılar her dinin içerisinde Şamanik unsurların bulunduğunu söylemektedirler. Ve yine araştırmacılar Şamanlığın Orta ve Kuzey Asya topluluklarının gerçek itikatları olmadığını da iddia etmişlerdir. Buna göre Şamanizmin özünde asabi hastalıklar yatmaktadır. Kuzey kutbuna yakın bölgelerde şiddetli soğukların, uzun gecelerin, yalnızlığın ve vitaminsizliğin insanların sinir sisteminde tahribata yol açtığı bilinmektedir. Şamanların sar'a nöbetine maruz kalmaları buna bağlanmaktadır. Ancak bunlar hakiki hastalardan farklı olarak kendi arzularıyla bu duruma gelmektedirler. Çünkü Şamanlar kendileri hasta olmaktan ziyade, hastaları iyileştiren kişilerdir. Bu yüzden sağlıklı olmak zorundadırlar. Hatta toplum içinde en akıllı kişilerdir de diyebiliriz. Bütün bu olumsuz şartlarda ortaya çıkan Şaman aciz durumdaki halkı, ruhlarla temasa geçerek rahatlatırlar. Ayın sırasında Şamanın ağzından çıkan teselli edici sözlerle avunurlar. Onlar şifahi destan edebiyatının da koruyucularıdır. Buryatlarda olduğu gibi, Saha Şamanının söz hazinesi 12 bin kelimeyi bulduğu halde, halkın konuştuğu kelime sayısı 4 bini geçmez. Kazak ve Kırgızlarda Baksılar şarkıcı, şair, müzisyen, kahin, hekim ve halk menkıbelerinin yaşatıcılarıdır²⁶.

24 Kafesoğlu, a.g.e., s.31-32; Tanyu, a.g.m., s.204.

25 Buluç, a.g.m., s.315.

26 Kafesoğlu, a.g.e., 35-37; Buluç, a.g.m., s.321; Tanyu, a.g.m., s.204.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Şamanlığın izlerine güney yarım küre ülkelerinde de rastlanmış ve ve bundan dolayı menşei sıcak bölgelerde arayanlar da olmuştur. Bunların başında M.Eliade gelmektedir. Mesela, bazı Orta Asya topluluklarında Ak-Kam, Kara-Kam ayırımının İran tesirli olduğu düşünülmektedir. Yine bunun gibi bereket ve doğum tanrıçası Ayzıt'ın durumu, dokuz erkek ve dokuz kız evlatlı Bay-Ülgen'in hali toprağa bağlı kültürlerin tasavvurlarıdır denilmektedir. Örneğin, Şamanın aynasının da güney kökenli olduğu, davulunun Budizm yoluyla Hindistan'dan geldiği iddia edilmektedir²⁷. Şimdi toparlayacak olursak:

Şamanizm bir din değildir. Saha Türklerinin birçok tören ve adetlerinde Şamana iş düşmez. Ancak bugün Şamanizm olarak bilinen itikad ve gelenekler Sibiryaya kavimlerinin sosyal bünyelerine o derece tesir etmiştir ki, bunları söküp atmak mümkün değildir. Saha Yeri'nde Şamanizm bir inançtan ziyade bir meslek durumuna gelmiştir. Saha Türklerinin hayatında Kök Tengri dini çok önemli bir rol oynamış, bugünde Şamanizm olarak adlandırılan bu merasimler oynamaya devam etmektedir. Saha bilim adamlarına göre bugünkü Şamanizm, eski Türk dininin felsefi, sanat ve tıbbi yönlerini göstermektedir.

Saha Şamanizmine ait ilk bilgilerin 13. yüzyıldan kalma olduğu söylenmektedir. Rus işgalinden sonra, süratli bir şekilde Hristiyanlık propagandası yapılmasına rağmen, eski Türk dininin izlerini silememişlerdir. Sovyet dönemiyle birlikte Savaşçı Ataizm ile büyük bir mücadeleye girişmişti.

Saha Türkleri erkek din adamına "Oyun" ve kadın din adamına da "Udagan" derler²⁸. Bunlar ak ve kara olabilirler. İyi işleri Ak-Kamlar üstlenmişlerdir ki, onlar gökyüzünün dokuzuncu katına kadar çıkabilirler. Bir inanışa göre, Saha Türklerinin tarihinde yalnız bir Oyun dokuzuncu kata ulaşmış ve bugüne kadar da geri dönmemiştir. Kara-Şamanlar veya Kamlar halk tıbbını bilen ve kullanan halk hekimleri (Omosutlar) olarak tanınmaktadırlar²⁹.

27 Buluç, a.g.m., s.322.

28 İnan, a.g.e., s.74.

29 Fedotoviç, a.g.m., s.238.

c-Sahaların Kut-Sür İnanıcı

Türk toplulukları arasında Sahaların ve Altay Türklerinin dini inançları yönünden diğerlerine nazaran oldukça ilgi çeken bir tarafları vardır. Onlar, eski Kök Tengri inancı ve Şamanizmin karışımından oluşan dini itikatlarını bugüne kadar getirebilmişlerdir.

Sahaların kendilerine has tatbik ettikleri Kut-Sür geleneği karmaşık bir sistemdir. Kut-Sür hakkındaki problemlerin halledilmesi, Şamanizmin de bazı meselelerini çözebilir. Saha bilim adamları ve Saha Yeri'nde kurulmuş bulunan Kut-Sür adlı cemiyet devamlı bir şekilde bu problemler üzerine çalışmaktadırlar. Bunların çabaları neticesinde bugün bazı sistemler geliştirilmiştir. Türkçe *Kut* kelimesi "devlet, ikbal, saadet, ruh, baht" gibi anlamlara gelmektedir³⁰. Saha inancına göre kişide üç Kut bulunmaktadır: *Anne-Kut*, *Toprak-Kut*, *Hava-Kut*. Anne-Kut'u yalnız Ak-ruhlar verir ve bu Kut insanın genetik yapısını taşır. Toprak-Kut'ta ise insanın bedeni yer alır. Hava-Kut kişinin isteklerini ve arzusunu gösterir. Bu üç Kut'un da insan bedeninde yeri ayrıdır. *Sür* ise, genel olarak hayatı sağlayan güçtür. Yani insanın enerjisidir. Sür, bu üç Kut'un durumuna bağlıdır.

Kutlara bağlı olarak *gölge* denilen bir anlayış vardır. Bu gölge, kişi kutlarının etkilerini yansıtır. Kutlar ve göğün çeşitli katlarında bulunan tanrılar arasında bir bağ bulunur. Tanrılar, Kutlara hayatta kalma gücünü gönderirler. Devamlı olarak insan ruhunu terbiye ederler, insanın iç tabiatının temiz olmasını sağlarlar. Gökyüzünün dokuz katındaki tanrılar ve vazifeleri ise şunlardır:

1-Gökyüzünün dokuzuncu katında baş tanrı, yani Ak-Tanrı yaşar. Bu tanrı bütün dünyayı yaratandır ve sekizinci katta yaşayan tanrılar onun çocuklarıdır.

2-Othon ve Çingis-Tanrı göğün sekizinci katında ikamet ederler. Bu tanrılar dünyanın değişmeyen kanunlarını düzenlemişlerdir.

3-Göğün yedinci katında üç büyük tanrı vardır. Bunlar; Cılha, Tanha ve Bilge-Tanrılardır. Bütün canlılara hükmedebilmektedirler.

30 S.Gömeç, "Eski Türklerde Siyasi Hakimiyet", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 100, İstanbul 1996, s.113.

4-Altıncı katta Sün Cahın-Tanrı veya “Gök gürültüsü tanrısı” yaşamaktadır. Bu tanrının vasıtasıyla tabiat güçleri kendini gösterir.

5-Gökyüzünün beşinci katında Ulug Sorun-Tanrı yaşar. Bu tanrı insana Sür’ü ve üç mesleği verir. Bunlar demircilik, dillere kabiliyet (yani başka dil öğrenme) ve Şamanizm.

6-Hotoy-Tanrı göğün dördüncü katında ikamet eder. Bu tanrı kişiye iktidar verendir.

7-Gökyüzünün üçüncü katında Cöhögöy-Tanrı bulunmaktadır. Bu Saha Türklerinin tanrısıdır ve ilerlemeyi sağlar.

8-İyehsit-Tanrı göğün ikinci katındadır. Bu tanrı kişinin merhametli, sevimli ve himayeci olmasını düzenleyendir.

9-Gökyüzünün ilk katında ise Ayzıt-Tanrı yaşar. Bu da sevgi ve sanat tanrısıdır.

Bu tanrılar sayesinde, dokuz madde halinde Kut-Sür inancı teşekkül ettirilmiştir. Bu sisteme uyanlar, tanrının yolundan giderler ve tanrılar ile ilişki kurabilirler. İnsan tanrının yolundan ayrılırsa günah işlemiş olur. Tanrılar böyle kişilerden yüz çevirirler ve Kut-Sür’ü ona vermez olurlar.

Tanrıların bir de yerdeki yardımcıları vardır ki, bunlara *İşi* denmektedir. Bu *İşi*’nin Türkiye Türkçesinde “ruh” manasına geldiği söylenmektedir. İşilerin sayısı çok olmakla beraber, hepsi bir tanrı ile bağlantılıdır. Bunlarında bazıları adları şöyledir: Dünya-İşi, adı An-Alahşın. Orman-İşi, adı Bayanay. Su-İşi, adı Ukun. Yol-İşi, adı Artık. Ev-İşi, adı Cerde-Bahsılana vesaire. İşilere de tanrılar gibi özen gösterilmelidir. Aksi takdirde tanrılar insandan yüz çevirebilirler. Kişiye doğrudan doğruya bağlı olan İşiler de vardır. Mesela, Serken Sehen-İşi, Bilgelik-İşi, Göz-İşi, Dil-İşi gibi.

Saha Türkleri şeytana *Abası* demektedirler. Abasılarn etkileri bilinmez ve görünmez. Abası, Kut içerisine girdiği zaman onu yok eder. Kişi öldükten sonra, Abasılı Kut uçup, bulut olur. Abasılar insan beynindeki çeşitli hastalıkların sebebidir. Bunların sayısı da dokuzdur. Genelde insanlar Tanrının yolundan ayrıldıkları zaman Kutların içine girerler. Mesela Hava-Kut’u yiyen Abasılar yukarıda yaşarlar. Toprak-Kut’u yiyen Abasılar kuzey veya batıda, bazıları ise yeraltında yaşarlar.

Yani onlar hem aşağı dünyada, hem de yukarıdaki alemde yer alabilirler. Bunlar insan vücudundaki hastalıkların sebebidir. Anne-Kut'u yiyen Abasılar da aşağı dünyada ikmet ederler. Çalınmış Kutlar her zaman ölüm suyunda yatarlar ve daima orta dünyaya çıkmaya çalışırlar(31). Tanrı güçleri (Kamlar) suya bend kurup, bunu engellemeye uğraşırlar, aksi takdirde bütün canlılar ölür. Saha Türkleri, Abasılara *Kir* de derler. *Kir*'in manası çok geniştir. Saha Türkleri, insanın durumu tabiatla sıkı sıkıya bağlı olduğu için, kişiye *boşluk çocuğu* da demektedirler. Tabiatın durumunu üç ağaç gösterir: Kutsal ağaç, dallı budaklı ağaç ve kurbanlık ağaç.

Kut-Sür'ün son umdeleri şunlardır: 1-Fikrin sağlam olsun. 2-Vücudun sağlam olsun. 3-Bu haldeyken, Anne-Kut'un sağlam olsun.

Yakın zamanlara kadar iyilik tanrılarının onurlarına yapılan törenler, seromoniler "Kumus" festivali şeklinde cereyan ediyordu. Bu festival baharda veya yazın ortasında yapılırdı. Saha inancına göre Tanrı yolunu takip etmek için, kişi her zaman fikirlerini terbiye etmelidir. Bundan dolayı Saha Türkleri arasında birçok adet ortaya çıkmıştır. Bunları uygulamak, Tanrının yolundan gitmeye yardımcı olur. İnsanları Abasılardan korur³².

d-Kök Tengri İnancı

Eski Türkler tabiatta bazı gizli kuvvetlerin varlığına inanmışlardır. Bunlar kutsal (yani ıduk) idiler. Tabiat güçlerine itikad, hemen hemen bütün halk dinlerinde mevcuttur. Fiziki çevrede bulunan dağ, deniz, ırmak, ateş, fırtına, gök gürültüsü, ay, güneş, yıldızlar gibi tabiat şekillerine ve hadiselerine karşı hayret ve korkuyla karışık bir saygı hissi eskiden beri olmuştur³³. Mesela ziraatçı kavimlerde daha çok bereket tanrıları olarak bazı kuvvetler bulunur. Şavaşçı kavimlerde ise, zafer tanrıları birinci plandadır. Çoban topluluklarda hayvanların yavrulaması veya koyun kırkma zamanlarında özel törenler düzenlenirdi. İşte halk dinlerinin mahalli özelliklerine karşılık, yüksek dinlerde bütün cihana şamil olan hususiyetler vardır.

31 Buluç, a.g.m., s.323.

32 Fedotoviç, a.g.m., s.235-236; Tokarev-Gurvich, a.g.m., s.280.

33 Y.Çavuşoğlu, "Eski Türk Dini", *Tanıtım*, 7/79, İstanbul 1986, s.30.

Eski Türklerde ruhların insan biçiminde tasavvurları olmadığından putları da olmamıştır. Fakat ruhlara karşı bir saygı bulunduğundan, kahinlik ve falcılık gibi mesleklere Türkler arasında da tesadüf edilmektedir. Avrupa Hunlarındaki falcılığı Latin kaynakları kaydetmiştir. Ayrıca orijinal Kök Türk harfleriyle yazılı Irk-Bitig³⁴ adlı fal kitabı ilgi çekicidir. Ancak falcılık ve kahinlik eski ve orta çağ kavimlerinin hepsinde mevcuttur.

Türklerin dini diyebileceğimiz, ancak şimdiye kadar bu dinin ismi hakkında bir belgeye rastlamadığımız, fakat kitabelerden yola çıkarak Kök Tengri dini olarak adlandırabileceğimiz bu inancın temelinde ölmüş atalara saygı, onlar için kurbanlar kesilmesi (ki bu babaerkil toplumlara mahsustur), baba hakimiyetinin ailedeki belirtisi olarak sayılmaktadır. Bu itikata göre insanların ruhu öldükten sonra bile yaşamaktadır. Din tarihi araştırmacıları ve etnologların Türk halkları üzerine yapmış oldukları incelemeler, Kuzey Asya ve eski Orta Asya kavimlerinde Atalar Kültü'nün bulunabileceğini ortaya koymuştur. Asya Hunları her yılın mayıs ayı ortalarında "Kutlu Atalar Mezarlığı"nda kurban keserlerdi³⁵. Türklerde atalara olan saygı, onların mezarlarına yapılan hakaretlerin şiddetli bir şekilde cezalandırılmaları şeklinde de görülür. Mesela Attila'nın Balkan seferi (442), Hun hükümdarlarına ait mezarların, hıristiyan papazlar tarafından soyulması yüzündendir³⁶. Türkler için büyük hakaret olan bu davranışa hıristiyan hırsızları, Türk mezarlarına ölümlerin değerli eşyalarıyla gömülmeleri sevk etmiştir. Çünkü Türkler öbür dünyaya, yani ölümden sonra ikinci bir hayatın varlığına inanıyorlardı.

Eski Türkçede "ruh, can" manasına gelen *Tin* kelimesi kullanılıyordu. Bu aynı zamanda "nefes" demektir. Ölümü nefesin kesilmesi, ruhun bedenden çıkıp uçması şeklinde tasavvur ediyorlar, bazan ölü yerine "uçmak" tabirini kullanıyorlardı. Bugüne kadar

34 Irk-Bitig için bakınız, H.N.Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, C. 2, İstanbul 1938, s.71-93; S.E.Malov, **Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti**, Moskova-Leningrad 1951, s.80-92; V.Thomsen, "Dr.M.A.Stein's Manuscripts in Turkish Runic Script from Miran and Tun-huang", **Journal of Royal Asiatic Studies**, London 1912, s.196-210; S.G.Clauson, "Notes on the Irk Bitig", **Ural-Altaysche Jahrbücher**, Vol. 33, Wiesbaden 1961, s.218-225.

35 Gömeç, **a.g.t.**, s.119.

36 İ.Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, 2. baskı, İstanbul 1983, s.75; Buluç, **a.g.m.**, s.330-331.

kitabeller üzerine yapmış olduğumuz incelemelerde, altı yazıtta biz uçmak terimine tesadüf ettik. Uçmak'ı Türkler aynı zamanda cennet için de kullanmışlardır. Bazan Türklerin evlerinde atalarının suretlerini tasvir eden töslere rastlanılmıştır. Mesela 13. yüzyılın ikinci yarısında Mogolistan'a giden elçi Rubruk, bir Uygur mabedinde puta benzeyen bazı nesnelere görmüş ve putlar nedir diye sormuştur. Uygurlar da bunlar tanrı tasvirleri değil, içimizden biri öldüğü zaman yakınları onun suretini yapar ve tapınaklara koyar, biz de bunları ölünün hatırası olarak saklarız, diye cevap vermiştir. Yani bu durumun ne totemcilikle, ne de Şamanlıkla bir alakası yoktur. Ancak bu husus bazı diğer kavimlerde ölen kudretli insanların sonradan ilahlaştırılıp, yarı tanrı durumuna sokulacak kadar ileri götürülmüştür. Ölünün daha mutlu yaşayacağına inanılan bazı Hind-Avrupa kavimlerinde ölünün mezarına eşyaları konur, hatta önemli ölümlerin akrabaları da öldürülerek yanına gömülürdü. Kuzey Avrupa topluluklarının kutsal hayvanları domuz için yaptıkları törenlerde insan kurban ettikleri bilinmektedir. İnsan kurbanı esasen Sami kavimlerinde ehemmiyet taşıyordu. Arabistan'ın kuzey bölgesinde bereket ile ilgili olarak, tabiatı idare eden tanrılara insanlar kurban edilirdi. Tanrının hiddetini yatıştırmak için cahiliye devri Araplarınca en kıymetli evlat olan erkek çocuk takdim olunurdu. Hz. İsa'nın insanlığı kurtarmak için kendisini feda ettiği telakkisi gibi, İslamiyette kutlanan Kurban Bayramı, Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etme hikayesidir.

Eski Türklerde en büyük kurban, bozkırlı Türk'ün en çok kıymet verdiği hayvan at idi. Orta Asya'nın Türk bölgelerinde, özellikle Altaylardaki kurganlarda, birçok at iskeleti bulunmuştur. Hatta çok enteresandır ki, bugünkü Kazak ve Kırgızların bazılarının Kurban Bayramında dahi at kurban ettikleri söylenmektedir. İnsan kurbanı bozkır kültürünün değil, ziraat kültürünün belirtisidir. Bu mühim noktayı dikkate alan tanınmış kültür tarihçisi W.Eberhard, Türklerde böyle bir adetın mevcut bulunmadığını ve hatta Türkler kendi hakimiyeti altında bulunan bazı kavimlere bunu yasak etmiştir demektedir.

Türklerin eski inancı Kök Tengri itikadı idi. Kök Tengri bozkır kavimleri inancında tek yaratıcı olark görünmekte ve din sisteminin merkezinde yer almış bulunmaktadır. Bütün Türk boylarında kurban sunulan en yüksek kutsal varlık Kök Tengri olmuştur. Tanrı tam iktidar sahibidir. Aynı zamanda semavi mahiyeti olduğu için Kök Tengri adı ile

zikredilmiştir³⁷. İlim adamları Kök Tengri inancını doğrudan doğruya bütün Türklerin ana kültü olarak vasıflandırmıştır.

Kök Tengri itikadının esaslarını aşağı-yukarı Orkun kitabelerinden tesbit etmek mümkündür. Kitabelerde birçok yerde zikredilen Tengri'ye bazan Türk Tengrisi şeklinde de tesadüf edilmektedir. O zaman milli bir hüviyeti ortaya çıkıyor. Aşınaların hanedanlık kurmaları Tanrı tarafından olmuştur. Bunun ile İstemi'yi Tanrı tahta çıkarırken, Türk milleti yok olmasın diye İlderis ile İl-Bilge Katun'u halk içerisinde çekip, yükselten O'dur. Halk kaganı terkettiği zaman Tanrı onları cezalandırmıştır. Savaşlar onun sayesinde kazanılmıştır. Tanrı Kut'a ve Ülüg'e layık olmayanların elinden de bunları almıştır³⁸. Yani Tanrı Türk milletinin geleceğini belirleyen en yüce varlıktır.

Bütün bunlar Tanrı'nın eşi ve benzeri olmayan, insanlara yol gösteren, onların varlıklarına hükmeden bir Ulu yaratıcı olduğunu göstermektedir. Açıkça görülmektedir ki, bu semavi Tanrı inancının Şamanik düşüncelerle hiçbir alakası yoktur. Şurası da bir gerçektir ki, ne Şamanizm, ne de diğer Hak dinler Türk'ün bu milli dinine etki yapamamış, yani onu kendi gayelerine hizmet edecek şekle sokamamışlardır.

8. yüzyılda Hazar Türklerinin “bir yaratıcı Tanrı” tanıdıkları, hristiyanların “üçlü inancına” karşılık, onların tek Tanrıya iman ettikleri kaynaklarda yazılıdır. 10. yüzyılda bazı Türk boyları arasında dolaşan İbn Fadlan, Oguzların içlerinden biri zulme uğrar veya sevmediği birşey görürse başını semaya kaldırıp “bir Tanrı” dediklerini söylemektedir³⁹.

Dini itikad olarak varlığının M.Ö. 5. yüzyıla kadar indiği söylenen Kök Tengri'nin Asya Hunları arasında bile tek bir ulu varlığı temsil ettiği kayıtlıdır. Gökyüzündeki tabiat varlıklarının büyük rol oynadığı eski halk dinlerinde güneş, ay ve yıldızların tanrı olarak tanınmalarına karşılık, Türkler göğü bütün olarak sembolleştirmişler ve Kök Tengri itikadı ortaya çıkmıştır. Bu yüzden bu inanç sistemi sadece Türklere özgüdür. Kök Tengri yalnızca kendisine itaat edilmesi gereken, koruyucu bir kudret olduğu halde, diğer varlıklar (güneş, ay, yıldızlar) için önemli

37 S.Gömeç, “Drevnyaya Religiya Tyurok”, Şamanizm Kak Religiya: Genezis, Rekonstruktsiya, Traditsii, Yakutsk 1992, s.20.

38 Gömeç, “Eski Türklerde Siyasi...”, s.113-115.

39 R.Şeşen, İbn Fazlan Seyahatnamesi, İstanbul 1975, s.31.

bir fonksiyon mevcut değildi. Mesela Bizans kaynaklarında, Kök Türkler ülkesinde Kök Tengri'nin tek yaratıcı varlık olduğuna; Türklerin ateş, su gibi bazı şeylere kutsallık atfetmelerine rağmen, ancak yer ve göğün yaratıcısı Tanrı'ya tapıklarını kaydedilmiştir.

Dinler tarihinde tesbit edilen bir hususa göre, hiçbir din saf halde kalmamış, Tanrı her zaman kutsal sayılan ikinci derecede yan varlıklar ile çevrili bulunmuştur. Tarihin en büyük dinlerinde durum böyledir. Hıristiyanlıkta bir yerine üç olan Tanrı kişiliğinden başka, Meryem Ana, melekler, azizler ve ölü ruhları kutsaldır. İslamiyette, İhlas Suresi'nde "Allah'ın birliği ve vasıfları din felsefesi ve edebiyatında görülmemiş bir şekilde belirtilmiş" olduğu halde Amentü Suresi'nde peygamberlere, kitaplara, meleklerle iman vardır.

Kök Tengri dininin Türklerle mahsus bir inanç olduğu Tanrı kelimesinden de anlaşılmaktadır. Bu kelime bütün Türk dillerinde olduğu gibi, Türkçeden birçok Asyalı kavmin diline de geçmiştir. Türkçenin asli kelimesi olan Tanrı'ya yazılı kayıt olarak, en eski m.ö. 3. yüzyılda rastlanmaktadır. Hiç şüphesiz bundan öncede mevcut idi. Zamanımızdan 2500 yıl evvel, başta eski Yunanlılarda olmak üzere ölümlü ve ölümsüz birçok tanrının olduğunu görenler, Türklerde tek bir ilahın ve yaratıcı yerine geçen Tanrı kelimesinin varlığına inanmışlar ve bunu kabul edememişlerdir. Çinlilerin Türklerden aldığı kesin olan bu kelime eski kayıtlarda (M.Ö. 5. yüzyıl) *T'ien* şeklinde, Tanrı manasına kullanılmıştır. Yani Türkler Tanrı'yı dinlerinin en yüksek varlığı olarak kullanmışlardır⁴⁰.

8-Saha Cumhuriyeti Tarihi

Rusya Federasyonu toprakları içerisinde bulunan Saha Cumhuriyetinin durumu çok ilgi çekicidir. Arazisi 3.103.000 km², nüfusu 1990 sayımına göre 1.109.000'dur. Bu nüfusun 740.000'i şehirlerde yaşamaktadır. Saha bölgesinde yaşayan insanların % 90'ı merkezi bölgelerde toplanmıştır. Saha Türklerinin sayısı 370.000 kişi olup, % 34 civarındadırlar. En kalabalık nüfus ise % 50'lik oran ile Ruslara aittir. Başkent Yakutsk 187.000 kişidir ve Sahaların % 95'i kendi ülkelerinde yaşamaktadır. Saha Cumhuriyeti'nin en önemli bakanlıkları, bilim merkezleri, bankaları, okulları Yakutsk'ta yoğunlaşmıştır. Sovyetlerden

40 Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, s.22-66; H.Tanyu, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara 1980, s.15-19; Çavuşoğlu, *a.g.m.*, s.28.

sonra bu şehir büyük bir endüstri merkezine dönüştü. Yakutsk'taki su sistemi dünyanın en derin su alma noktasıdır. Çünkü burada su toprağın metrelerce altından çıkarılmaktadır⁴¹. Yakutsk dışındaki diğer büyük şehirleri Aldan, Verkoyansk, Olyokminsk'tir. 1950'lere gelindiğinde Saha Yeri'nde şehirleşme hemen hemen tamamlanmıştı. Saha Yeri, Rusya'nın en zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarının bulunduğu bölgedir. Gümüşten elmasa, kömürden doğalgaza çok değerli madenlerden, kürke kadar birçok şey mevcuttur.

Saha Yeri, Sibiry'a'nın donmuş toprakları bölgesinde bulunmaktadır. Soğuk -70, sıcaklık ise yaz aylarında +40 dereceye kadar ulaşmaktadır. Kuzey bölgeleri buz çölleri ile kaplıdır. Ülkede sayısız göl ve nehir vardır. Dünyanın en büyük ırmağı olan Lena'nın genişliği 30 km'dir. Nehir yolları şu anda 9000 km'den daha fazladır. Orta ve güney bölgeleri yeşil bir denizi andıran ormanlarla kaplıdır. Komünist yönetimden önce zengin ormanlara hemen hemen hiç dokunulmamıştı. Bu sıralar ormancılık Saha ekonomisinin temel taşlarından. Halk geçimini balıkçılık, hayvancılık, madencilik ve az sayıda tarımla sağlamaktadır. Altın bundan yaklaşık 150 yıl önce bulunmuştur. Daha önceleri çok az altına rastlanırken 1923'te Saha rehberlerin öncülüğüyle Aldan Nehri etrafında mühim altın yatakları ortaya çıkarılmıştır. Vilyuy bölgesinde ise önemli ölçüde tuz yatağı vardır. Tarım alanlarının ve yaylakların gelişmesiyle hayvancılıkta büyük gelişmeler kaydedildi. Saha Türkleri bugün sayıları bin kadar olan eski Türk atı ve ineklerini de bugüne getirebilmişlerdir. Bugün Saha Yeri'nde 22'den fazla kürk hayvanı mevcuttur. Ancak bu Türk ülkesinde hayvanların gelişi-güzel imha edilmesi sonucunda su samuru ve kahverengi tilki gibi hayvanlar hemen hemen 1919'larda tükenme tehlikesiyle karşılaştılar. Burada ayrıca ren geyiği ve yabani kuşlar da geçim kaynağı olarak avlanmaktadır⁴². Sahalar, kültürlerini ve geleneklerini korumak için büyük bir direniş gösterip, başarılı oldular. Bu toprakları en az 1300 yıldır vatan olarak işlemişler ve damgalarını her yerine vurarak ebedileştirmişlerdir.

41 Tokarev-Gurvich, **agm.**, s.246; "Saha (Yakut) Muhtar Cumhuriyeti", **Yeni Forum**, 14/294, Ankara 1993, s.36-37.

42 Tokarev-Gurvich, **a.g.m.**, s.288-293.

Ruslar, Saha Yeri'ne 17. yüzyılın başından itibaren girmeye başladılar. O zaman Sahalar, Vilyuy ırmağı boyunda oturmakta olup, Ruslarla ölüm-kalım savaşına girişmişlerdi. Sahaların en güçlü boyu olan Namaslar Lena'nın sol sahilinde, bunların güneyinde Kangalaslar, Lena'nın sağında Meginler, Aldan ırmağına dökülen Tanda boyunda Boroganlar, daha doğuda Baturaslar ve Batulinler vardı⁴³. Fakat kalabalık ve zamanın şartlarına göre üstün teknoloji ile donatılmış olan Ruslar, Saha Yeri'ni işgal ettiler. 1632'de Saha Yeri, resmen o zamanki Rus Çarlığına bağlanmıştı. Rusların Saha Yeri'ne gelmeleri bir gelişme kabul edilmekle beraber, Çarlık Rusyası'nın buradaki en belli-başlı politikası küçük halkları talan etmek olmuştur. 1633 ve 1634'de Sahalar ayaklandılarsa da onların bu isyanı bastırıldı. İkinci büyük başkaldırı 1636-1637'de meydana geldi. 1639 yılında Aldan Sahaları, Tunguzlarla beraber Ruslara karşı durmak istedilerse de, yine başarı kazanamadılar. Sibirya'da, Moskova'nın kolonyal siyasetini yürütenler bölge hakimleriydi. 1641'de Yakutsk'a tayin edilen yeni vali Petr Golovin, bu ülkeyi açıkça soymaya başladı. Hem halktan normal vergi topluyor, hem de haraç alıyordu. Sahalar 1642'de kürk toplamaya gelen Rus memurlara hücum ettiler, fakat bu harekette susturuldu. 23 Saha Türkü asıldı, birçoğu da işgence ile öldürüldü. Merkezden uzak oldukları için de kendi başlarına hareket etmeleri kolaydı. Geniş hukuklara sahip olmaları ve kontrolden uzak bulunmaları büyük suç ve cinayetler işlemelerine yol açıyordu. İlk başlarda birbirlerini denetlemek üzere iki vali tayin edildiyse de, bunlar birbirlerini denetlemek şöyle dursun, aralarında düşmanlıklar oluşmuştu ve valilikler arasında çatışmalar bile meydana geliyordu. Bu yüzden ilk valilerin 17. yüzyılın ikinci yarısında (1650) görevlerine son verildikleri görülmektedir. Önceleri valilerle beraber oğullarında buralara geliyorlar, babaları öldüğü zaman yerlerine onlar geçiyorlardı.

Bölge valilerinin elinde diğer bir avantaj olarak askeri birliklerinin olması vardı. Onların Türk silahlarından üstün olarak topları ve tüfekleri bulunuyordu. Vergisini vermeyen veya suç işleyen yerli halk en ağır cezalara çarptırılmaları yanında, Saha Yeri'nin birçok yerine de hapisaneler kurulmuştu⁴⁴.

43 A.N.Kurat-A.Temir, "Sibir (Sibirya) Hanlığı", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. 1, 2. baskı, Ankara 1992, s.447.

44 *Istoriya Yakutskoy ASSR*, Tom II, Moskova 1957, s.58-59; Kurat-Temir, a.g.m., s.448.

1917'ye kadar Yakut bölgesi, idari olarak Doğu Sibirya valiliğine bağlı kalmıştır. Orta Asya geleneklerine uygun olarak, konar-göçer olan Saha Türkleri yavaş yavaş yerleşik hayata geçtiler. Saha Yeri, Rus işgaline uğradıktan sonra buraya Kazan'dan dört tanede rahip getirilmişti. Onlarla beraber din kitapları ve kilise malzemeleri de gönderilmişti. 1663'te Yakutsk şehrinin yakınında bir manastırda inşa edildi. Kilise gerçek amaçlarının dışında Rus idaresine yardımcı olan bir vasıta durumundaydı. 18. yüzyıldan itibaren Ortodoks hıristiyanlık yayılmıştır. Ancak Saha Türklerinin hıristiyanlığı yüzeyseldir. Bunun asıl sebepleri arasında eski Türk dininin tesiride vardır.

Ruslar Lena'ya gelişlerinin ilk yıllarından itibaren fakir halktan ağır vergiler toplamaya başladılar. Rus işgalinin başlangıç yıllarında vergi nüfusunu düzenlemek maksadıyla defterler tutulmuş, buralar çocuklar dahi kaydedilmiştir. Ruslar vergi olarak genelde pahalı kürk topluyorlardı. Ayrıca at ve sığırdan da vergi alınması bazı durumda halkın bunları tamamen kaybetmesine sebep oluyordu. Saha samurları serbest pazarda 450-550 ruble ettikleri halde, Ruslar bunları Türklerin elinden 20-30 rubleye satın alıyorlardı. Sonra fazla avlanma yüzünden zamanla samur nesli azalmış ve 17. yüzyılın sonlarına doğru tilki derileri de vergi olarak alınmıştır. Daha sonraları ise vergiler para olarak da alınmaya başladı. Bunun yanında vergi memurlarının usulsüzlükleri de Saha halkının belini kırmıştır. Bu iş o kadar cazip hale gelmiştir ki, zamanla Saha ülkesinde bir hayli vergi toplayan şahsa rastlanmıştır⁴⁵. 19. yüzyılın sonlarında Saha Yeri'nde kapitalist ekonomi kökleşmiştir ve bugünkü sınırlar da o zamanlar belirlenmiştir. Bu sınırlara Asya'nın bütün kuzey-doğusu, Çukotka, Kamçatka, Kuril Adaları, Ohotsu Denizi ve Udrayl dahil idi.

1735'te Saha Yeri'nde ilk mektep açıldı. Rus ihtilalinden sonra, Saha aydınlarının büyük ekseriyeti yok edilmiş, aynı zamanda Saha Şamanlığına da büyük darbe indirilmiştir. Fakat millet ve vatan duygusu bugünkü kadar gelişmemiş olduğundan, aydınlar arasında fazla karşı koyma olmamıştır.

1917 Komünist İhtilalinden sonra Saha milliyetçileri komünizmin hakimiyetini tanımamışlardı. Karşı ihtilalciler 20 Kasım 1917'de *Saha Halkının Huzurunu Koruma Komitesi*'ni kurdular. O sırada Kerensky

45 *Istoriya Yakutskoy...*, s.63-64.

Hükümetinin Saha Yeri'ndeki temsilcisi olan Solovveyev, 22 Şubat 1918 tarihinde Yakutistan Vilayet Meclisini kurdu ve milliyetçiler Rusya yerine Japonya'dan mal getirilmesini talep ettiler. Bunun üzerine Rus taraftarı komünistler de Rusya hakimiyetini Saha Yeri'nde ikame etmek için harekete geçtiler. 25 Mart 1918'de Yakutistan İşçi Temsilcileri İcra Komitesi teşkil edildi. Bu teşkilat posta ve telgraf işlerinin kontrolünü de eline aldı. Vilayet Meclisi 28 Mart 1918'de İşçi Temsilcileri Sovyetinin 29 üyesini hapsedi. Komünistler onların serbest bırakılmasını istediler ise de, bu talep reddedildi. Moskova'dan Saha Yeri'ne asker gönderileceği bildirilmiş, Vilayet Meclisi de onlara itaat etmeyeceklerini söylemiştir.

28 Mayıs 1918 tarihinde Kızıl-Ordu birlikleri Ridzinsky komutasında İrkutsk şehrinden Yakutsk şehrine harekete geçti. 1 Temmuz 1918'de Ridzinsky idaresindeki Rus ordusu üç saatlik bir çarpışmadan sonra Yakutsk şehrine girdiler. Hemen ertesi gün Yakutsk'ta sıkıyönetim ilan edildi, fakat bir süre sonra topraklar Beyaz ve Kızıl Rusların mücadelesine sahne oldu. Ancak 15 Aralık 1919'da Kızıl-Ordu tekrar Yakutsk'a hakim oldu. Birçok Türk milliyetçisi idam edildi. Milliyetçi dernekler kapatıldı⁴⁶.

27 nisan 1922'de Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi. 1922 ağustosunda Saha toprakları ciddi bir tehlike ile karşılaştı. Amerikalılar ve Japonlar General Pepelyayev'in birliklerini Mançurya'dan Saha Yeri'ne gönderdiler. Saha Türkleri genç cumhuriyetlerini korumak için silaha sarıldılar. 1923 martında ise Kızıl-Ordu'nun müdahale etmesiyle Pepelyayev mağlup oldu⁴⁷. Saha Yeri, Rusya Federasyonu'nun bir parçası oldu ve Saha Türklerinin kaderi de onlara bağlandı. Saha Türkleri tam anlamıyla eski Sovyetler Birliğinde olup-bitmiş bütün baskıların acısını yaşamışlardır. Bilhassa yerli aydınlar birkaç defa topyekun ortadan kaldırıldılar. Sahaların II. Dünya Savaşı'nda Rusya adına pekçok kahramanlıklar gösterdiklerine şahit olunmuştur. 60 binden fazla Türk savaşa gitmiş ve bunların büyük kısmı da savaşta ölmüştür. Bu arada ürettikleri maddelerle de savaş ekonomisine destek oldular. Aynı zamanda 1942-43 yıllarında Rusların üretilen ve yetiştirilen herşeyi ellerinden almasından dolayı sun'i bir

46 B.Hayıt, *Sovyet Rusya Emperyalizmi*, Ankara 1975, s.42-43.

47 Tokarev-Gurvich, *a.g.m.*, s.288.

açlık baş göstermiş ve binlerce kişi bu yüzden ölmüştür. Fakat Ruslar bunu hiçbir zaman dünya kamuoyuna duyurmadılar.

Savaştan sonra Saha Yeri'nde birtakım sosyal rahatsızlıklar ortaya çıkmaya başladı. Meydana gelen problemlere köklü çözümler aranmadı. Mesela, düzensiz bir göç problemi vardı ki, Saha Yeri'nin nüfusu dört katı artmıştır. Alaska ve Kanada gibi kuzey bölgelerinde nüfus yoğunluğu km²'ye 0.03 kişi düşerken, Saha Yeri'nde bu oran km²'ye 0.13'tür. Saha Türklerinin % 80'i köylerde yaşamaktadır. Tarım yapılabilen araziler ülke yüzölçümünün 1/3500'üdür⁴⁸. Rusların ekseriyeti şehirlerde ve sanayi bölgelerinde ikamet ettirilmişlerdir. Bu yüzden köylülerin hayat seviyelerinin şehirlilerden çok düşük olduğu hemen göze çarpar.

Saha Yeri'nde hem Rus dili, hem de Saha Türkçesi konuşulmakla beraber, Saha Yeri'ndeki Rusların çok azı Türkçe öğrenmişlerdir.

Bundan başka Saha Yeri'nde ekolojik problemler de vardır. Eski Sovyetler Birliği ve Rusya Federasyonu'nun aşırı kar hırsı yıldan yıla orman, göl ve nehirleri yok etmiştir. Saha Türklerinin tarihi toprakları yavaş yavaş yok olmaktadır. 1974'den 1987'ye kadar Saha Yeri'nde 12 atom bombası patlatılmıştır. Bunların en müthişi ve tabiata korkunç zarar vereni ağustos 1978'de patlatılan Kraton-3 adlı bomba olmuştur. 12 Kasım 1991'de Saha Yeri'nde toplanan yüksek şura, bu toprakların nükleer silahlardan arındırılmasını resmen ilan etmiştir.

Km²'ye düşün nüfusun çok az olması, iklimin soğuk, yağışın az, donmuş toprakların ziraata elverişsiz oluşu yüzünden, Saha Yeri bugüne kadar yalnızca bir hammadde bölgesi olarak görünüyordu. Dünyanın en zengin toprağı Saha Türklerinin arazileridir. Yıllarca Saha Türklerinin bütün zenginlikleri hemen hemen Moskova'ya aktarıldı. Ham maddeyi işleyen sanayinin olmayışı Cumhuriyetin mali durumunun da zayıf olmasına sebep olmuştur. Sovyetler Birliğinin toplam gelirinin sadece % 1'i Saha Yeri'ne aktarılmıştır. Ayrıca yerli makamlar sosyal-ekonomik gelişmenin sevk ve idaresinden de sun'i olarak uzaklaştırılmıştır.

Galastnost ve Perestroyka sayesinde Saha Türkleri bağımsızlık havasını teneffüs edip, milli bilinçlenmeye doğru gitmektedir. 1 nisan 1986'da Saha Devlet Üniversitesi öğrencileri ilk protesto gösterisini

48 "Saha (Yakut)...", s.36-37.

yaptılar. Ülkede iki üniversite, 669 orta okul, 18 teknikum bulunmaktadır. Eğitim rus ve Saha dillerinde yapılmaktadır. 27 eylül 1990'da Saha-Yakut Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti devlet egemenliğini resmen ilan etti. Yakutya olan cumhuriyetin adını, Saha-Yakut ile değiştiren halk, azınlıkta olduğu bu kendi vatanlarının bütün zenginliklerine sahip olmak istemektedirler. Cumhuriyetin yüksek meclisi seçildi.

Bağımsızlıktan sonra ülkede birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. 1991'de yalnız elmas ve altından bütçeye 90 milyon dolar girmişti. Eski Sovyetler Birliği'nin elmas üretiminin % 99.8'i Saha Cumhuriyeti'nde gerçekleşmekteydi. Geçen yetmiş yıl zarfında bu taşların bir gramı bile cumhuriyette kalmıyordu. Hepsi eski Rus hazinesine aktı. Saha elmaslarını işleyen fabrikalar Erivan, Barnaul, Kiev, Smolensk gibi şehirlerde idi. Maalesef Saha Yeri'nde bol miktarda elmas çıkmasına rağmen, bunu işleyecek fabrika yok idi. Kendi çıkardıklarını kendilerinin işlemesi, Saha ekonomisi için tek çıkar yoldur. Bu suretle işsizliğe de bir çare bulunabilir. Mesela Hindistan'da elmas çıkmadığı halde, 300 binden fazla elmas işçisi bulunmaktadır. Sevindirici olan şey 1994 yılında, Saha Yeri'nde de elmas fabrikalarının açılmasına karar verilmiş olmasıdır. Orman ve kereste sanayii de gelişmektedir.

20 aralık 1991'de burada cumhurbaşkanlığı seçimi oldu. 27 aralıkta ilk milli başkan olan M.E.Nikolayev vazifesine başladı. Bundan sonra da cumhuriyetin adı Saha Cumhuriyeti olarak kabul edildi. Kurulştan sonra 14 bakanlık ihdas edilmişti ve bunlardan 12'sinin başında Saha Türkleri yer almıştı. Parlamento 200 kişiden oluşmaktadır. Yine bunların % 83'ünü Saha Türkleri kazanmıştı.

Ülkede ilk ortaya çıkan siyasi hareketler "Saha-Omuk" ve "Saha-Keskile"dir. Sosyal Demokrat (Saha Yeri'nin Rusya Federasyonu ile bütünleşerek, federasyon şeklinde yaşamasını istemektedir), Cumhuriyet Halk (1993'te kurulan bu partinin yöneticisi Moskova'da yaşamaktaydı), Saha Halk Partisi (bu parti bağımsız bir Saha Devleti kurmayı amaçlamaktadır) gibi siyasi kuruluşlar da mevcuttur⁴⁹.

49 "Saha (Yakut)...", s.37.

Gerçek olan birşey var ise, devlet egemenliğine sahip olabilmek için, ilk önce iktisadi durumun iyi olması gerekmektedir. Bu hususta bazı gelişmeler oldu. Saha Cumhuriyeti'ndeki, Rusya Federasyonu'na ait bazı işletmelerin idaresi Saha Cumhuriyeti bakanlar kuruluna devredilmiştir. Bundan sonra Saha Cumhuriyeti ileriye dönük olarak diğer ülkelerle ekonomik ve kültürel ilişkilere girmektedir. Bunlar arasında Türkiye Cumhuriyeti de bulunuyor.